نصير مرزا

ريڊيو پاڪستان ۽ سنڌي ٻولي

14 آگسٽ 1947 تي پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ کان فوراً پوءِ چار نيون ريڊيو اسٽيشنون قائم ڪيون ويون. آزاديءَ کان اڳ پشاور ۽ لاهور ۾ اڳ ئي ريڊيو اسٽيشنون قائم هيون. ننڍي کنڊ جي ورهاڱي کان پوءِ سڀ کان پهرين سنڌ جي دل شهر ڪراچي کي گاديءَ جو هنڌ ٺاهي 1948 ۾ پهرين پاڪستاني ريڊيو اسٽيشن جو قيام عمل ۾ آندو ويو. ان کان پوءِ 1950 ۾ راولپنڊيءَ ۾، 1955 ۾ حيدرآباد ۽ 1956 ڌاري ڪوئيٽا ۾ اڻين ڪيو ويو.

1948 ڌاري ڪراچيءَ ۾ جنهن وقت براڊ ڪاسٽنگ هائوس کوليو ويو ان وقت سنڌ جو وڏو وزير، جناب محمد ايوب کهڙو ۽ سنڌ جو گورنر غلام حسين هدايت الله هو. ڪراچيءَ ۾ اهڙو براڊڪاسٽنگ هائوس، هڪ اسڪول جي بيرڪ ۾ ٽن ڪمرن ۾ ٺاهيو ويو. ڪراچيءَ مان، پاڪستان جي پهرين شروع ٿيندڙ ان ريڊيو اسٽيشن تان سنڌي وزيراعليٰ ۽ سنڌي گورنر جي هجڻ جي باوجود، ابتدا اردو ۽ انگريزي پروگرامن سان ٿي. سنڌي ٻوليءَ ۾ گهڻو گهڻو پوءِ پروگرام شروع ڪيا ويا ۽ اُهي بہ سڄي ڏينهن ۾ هڪ اڌ ڪلاڪ يا 45 منٽن لاءِ! اهو ڊائريڪٽر اي ايم ڇاڳلہ جو دور هو جيڪو پاڪستان جي قومي تراني جي موسيقار محمد علي ڇاڳلہ جو ننڍو ڀاءُ هو ۽ ڪراچيءَ جي قديم سنڌي ڪڇي ڪميونٽيءَ سان هن جو تعلق هو.

ان کان اڳ بہ 5 آگسٽ 1947 تي ڪراچي سنڌ ۾ تجرباتي نشرگاهہ جو تجربو ڪيو ويو هو جنهن جو نالو "سنڌ گورنمينٽ براڊڪاسٽنگ اسٽيشن" رکيو ويو هو. ڏهين آگسٽ تي ان تجرباتي

استيشن تان نشريات جو آغاز بہ اردوءَ ۾ ڪيو ويو هو ۽ 14 آگسٽ 1947 تي قائد اعظم جنهن وقت گورنر جنرل جو قسم کنيو تڏهن اهڙي تقريب جو اکين ڏٺو احوال پڻ ان ئي ابتدائي تجرباتي ريڊيو اسٽيشن تان نشر ڪيو ويو هو.

اهو غالباً 52_1951 جو زمانو هو جو سنڌ جي عوام جي بيحد اصرار تي ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ, سنڌي سروس جو آغاز ڪيو ۽ هر روز شام جو پنجين وڳي کان ساڍي پنجين وڳي تائين سنڌي پروگرام نشر ڪرڻ شروع ڪيا ويا. انهيءَ اڌ ڪلاڪ ۾ موسيقيءَ جا پروگرام, خطن جا جواب ۽ سازينا وغيره جهڙا پروگرام ڏنا ويا, جن لاءِ اناؤنسر مخصوص ٿيو: جناب عبداللطيف عباسي, بعد ۾ محترمہ شاهہ بيبي ان حصي ۾ پهرين سنڌي نيوز ريڊر مقرر ٿي. سنڌيءَ ۾ اهڙي نشريات شروع ٿي تہ سنڌ جا ماڻهو گلاب جي گل مِثل ٽڙي پيا. سنڌي ڳوٺن جي هوٽلن تي ڏکين لٽين ۾ ايريل لڳائي, هوٽل مالڪن دخل تي ريڊيو رکڻ شروع ڪيا ۽ پري پري کان ماڻهو اچي انهن کي ڏسڻ لڳا ۽ جيوٽي بائي, ڪنور ڀڳت, ماسٽر چندر وغيره جا ڪلام ٻڌي حيرت ۾ ٻڏي ويندا هئا.

گارشيا مارڪيز جي عظيم ناول 'اڪيلائيءَ جا هڪ سؤ سال' ۾ هن ٻڌايو آهي تہ ننڍي هوندي هُن جي ڳوٺ ۾ ڪي ماڻهو چقمق جا ٽڪرا وڪڻڻ ايندا هئا تہ لوهہ کي چڪي پاڻ ۾ سُڪ ڪنڌڙ ان پرزي کي ڏسي انهن آٽيندڙن جي چوڌاري ماڻهو مِڙي ويندا هئا. بلڪل ان ريت هيڏانهن سنڌ جي ٻهراڙين ۾ رهندڙ عوام ريڊيو ۽ ريڊيو تان نشر ٿيندڙ سنڌي پروگرامن ۾ بہ 1952 کان وٺي ائين ئي دلچسپي وٺڻ شروع ڪئي, جڻ هو پاڻ لوهہ جا ذرا پرزا هئا ۽ ريڊيو چقمق.

ڪراچي ريڊيو تان 1952 ڌاري سنڌيءَ ۾ نشريات شروع ٿيڻ سان, جيڪي صلاحيت مند راڳي ۽ آواز متعارف ٿيا, اُهي هئا عبداللطيف عباسي, محمد بخش انصاري, ماسٽر محمد ابراهيم, محمد جمن, سونا خان بلوچ, محمد يوسف, سُشيلا مهتاڻي, غلام رسول نواب شاهي, مصري فقير سرهاڙيءَ وارو ۽ ڪي ٻيا بہ.

آئون پانئيان ٿو تہ هي ئي اُهي پهريان سنڌي ماڻهو هئا، جن پرڪشش ادائگي جي آڌار تي، سنڌي عوام کي ريڊيو ٻڌڻ لاءِ متوجهہ ڪيو ۽ انهن ئي عظيم انسانن سنڌيءَ ۾ براڊڪاسٽنگ جو بنياد وڌو.

نهايت جلد ريڊيو پاڪستان ڪراچيءَ، عوامي حڪومت جي آغاز سان پروگرامن جو وقت اڌ ڪلاڪ مان وڌائي ڪلاڪ روزانو ڪيو ۽ اهڙي قدم لاءِ ان وقت جي وزيراعليٰ ممتاز علي ڀُٽي صاحب کي سلام ڪبو جنهن سنڌ اسيمبليءَ ذريعي 'سنڌي ٻوليءَ' کي صوبي جي ٻوليءَ جو درجو ڏيارڻ جي ڪوشش ڪئي. اگرچہ اردو حلقي اختلاف ڪيو ۽ جنگ اخبار ان جي ردعمل ۾، پهرين صفحي تي اردو ٻوليءَ جي حوالي سان اکين ۾ ڳوڙها آڻي هي شعر درج ڪيو: 'اردو کا جنازہ ہے ذرا دھوم سے نکلے' "سنڌي اردو بول چال" وارو پروگرام بہ ان ئي دور ۾ ريڊيو تان، اِن جذبي سان شروع ڪيو ويو تہ نہ فقط اردو برادريءَ کي سنڌي سيکارجي، پر ان عمل سان گڏوگڏ خود سنڌ جا ماڻهو بہ پنهنجي ٻوليءَ جي زير، زبر ۽ لفظن جي درست ادائگيءَ کان آگاهہ ٿين. ان ڏس ۾ پهرين سراج الحق ميمڻ ۽ پوءِ ڊاڪٽر فهميده حسين، اهو پروگرام ڪري ريڊيو تان سنڌي سيکاري، ان کان پوءِ پي ٽي ويءَ تان ڊاڪٽر غلام علي الانا، ڊاڪٽر اياز قادري، ڊاڪٽر نواز علي شوق ۽ شاهد ڪاظمي اهڙو ڪردار نڀايو. انهن سيني جي خدمتن ۽ جذبي جي جيتري بہ ساراهہ ڪجي، گهٽ آهي. دراصل 'سنڌي اردو بول چال' پروگرام جي اوٽ ۾ اها ڪوشش بہ ورتي ويئي تہ دنيا کي پنهنجي ٻوليءَ جي وسعت، عظمت، خوبصورتي ۽ ميٺاج کان آگاهي ڏجي.

17 آگسٽ 1955 تي ان وقت جي اطلاعات جي وزير پير علي محمد شاهہ راشديءَ جي خواهش تي پڪي قلعي لڳ هوم اسٽينڊ هال ۾ ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جو قيام عمل ۾ آندو ويو جنهن جي افتتاح کان فوراً بعد سنڌي ٻوليءَ جي اصلوڪين صنفن کي ٻيهر جيارڻ جي جذبي سان غزل بدران، سنڌ جي ڪلاسيڪل ۽ منٺار صنف، 'ڪافيءَ' جو مشاعرو ريڊيو تان سنئون سڌو نشر ڪيو ويو. بزرگ ٻڌائن ٿا تہ اهوئي اُهو پهريون وڏو ڪافي صنف جو مشاعرو هو جنهن ۾ مخدوم طالب المولىٰ سائينءَ، پنهنجي

ڪافي: "سهڻل جا سينگار واهه واهه دل کي وڻن ٿا..." ترنم سان پيش ڪري، وڏو داد ماڻيو هو.

لسانيات جي ماهرن جو چوڻ آهي تہ انسان ذات جي اعليٰ ترين دريافت 'لفظ' آهي. معنيٰ سنئاءَ سان لفظن جي استعمال جو نالو ٿيو: "ٻولي".

آوار ٻوليءَ جي عظيم شاعر رسول حمزه توف پنهنجي آوار ٻوليءَ بابت هڪڙي ڏاڍي مزي جهڙي ڳالهہ لکي آهي، لکيو اٿس: ڏٽيءَ دنيا ۾ سڀ ٻوليون ورهائي دنگ ڪيون تہ فرشتي کيس آگاهہ ڪيو: بارِ الاها! مختلف ٻولين جا ڪي واڌو لفظ بچي پيا آهن. انهن جو هاڻي ڇا ڪريان؟ تڏهن ڏٽي فرمايو: اِهي سڀ گڏي، دنيا جي ڪنهن ڪنڊ ۾ اُڇلي ڇڏ. حمزه توف چواڻي: ٻولين جو اهو "ڪچُونبر" جنهن ملڪ ۾ اچي ڪريو اهو روس هو ۽ جيڪا ٻولي ان مان ٺهي، اُها سڏي ويئي آوار.

آئون پنهنجي سنڌي ٻوليءَ لاءِ ڇا چوان!؟ اُها بذات خود هڪ ڌار ٻولي آهي يا سنسڪرت يا ڪنهن ٻي ٻوليءَ مان نڪتي آهي- اهو بحث ڪونہ ڪندس جو آئون لسانيات جو ماهر ناهيان. منهنجو تہ پنهنجي ٻوليءَ جي باري ۾ ايمان، ڀٽائي صاحب وارو ٿي آهي. جنهن جو چوڻ آهي تہ اهو ديس ديسواسي ۽ سنڌن ٻولي ازل کان ٿي قائم هئي ۽ اسان جو انگ بہ انهن سان ائين اڙيل آهي، جيئن مارئي جي حوالي سان هن هيءَ بيت چيو:

الست بربڪم، جڏهن ڪن پيوم
قالوا بليٰ قلب سين، تڏهن تت چيوم،
تنهين وير ڪيوم، وچن ويڙهيچن سين.

۽ ويڙهيچن جي ان ٻوليءَ بابت، شيخ اياز جي هن آواز سان منهنجو آواز بہ شامل سمجهو:

جڏهن ڪُن چيائون اسان ڪي ملي،
اِها ٿي تہ ڌرتي، اهوئي تہ ڌن،
اَسان سنڌ وارن ازل کان اياز
مدائي نہ سانيڏي ڪڏهن آهي من.

تيڙهي جو چاڻان ٿو سنڌ اچ لاڙ اتر، وچولي ۽ سري جهڙن طبعي ڀاڱن ۾ ورهايل آهي ۽ آئون ان محاوري کان بہ بيخبر ناهيان تہ 'ٻارهين ڪوهين ٻولي ٻي' ٿي ويندي آهي. پر لهجو (Dialect) ڪٿي ڪهڙو بہ هجي يا ڪهڙي بہ طبقي ڀاڱي جو... ماءُ کي سڀ 'ماءُ' ئي سڏيندا آهن ۽ 'ماءُ' جي اُچار اچارڻ بابت، هي شيخ اياز بہ ڪيڏو نہ سهڻو بيت لکيو آهي:

پنهنجي ٻوليءَ ۾ ميان، جڏهن چوندين 'ماءُ'،
توکي اهڙو ساءُ، ڏيندي ٻي ٻولي ڪٿي؟

هاڻي سوال پيدا ٿيو تہ سنڌ ۾ جڏهن 'ٻارهين ڪوهين ٻولي ٻي' ڳالهائڻ جو رواج عام آهي، تڏهن ريڊيو پاڪستان تان ڪهڙي لهجي کي رواج ۾ آڻجي ۽ عام ڪجي. نصابي ڪتابن جي حوالي سان پڻ عالمن جي ابي مرزا قليچ بيگ جو خيال هو تہ: حيدرآباد جي آس پاس واري ڀاڱي جي ٻولي سڏريل ٻولي آهي، انهيءَ ڪري اُن کي رواج ۾ آڻجي ۽ ان ئي ٻوليءَ ۾ نصاب لکرائجي. بعد ۾ نوشهري فيروز کان حيدرآباد جي آس پاس واري وچولي لهجي کي معياري قرار ڏنو ويو ۽ ان جو نالو رکيو ويو "ساهتي لهجو". اهوئي لهجو ريڊيو پاڪستان اختيار ڪيو. اهوئي دنيا جو دستور آهي. بي بي سي (BBC) تان بہ انهن جو معياري لهجو ئي نشر ٿيندو آهي.

سو جڏهن 17 آگسٽ 1955 تي ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جو قيام عمل ۾ آيو تہ ان ئي "ساهتي لهجي" کي اختيار ڪيو ويو. جيتوڻيڪ ابتدائي ڏينهن ۾ اردو فارسيءَ سان شغف رکندڙ پروڊيوسر محمد بخش انصاري ۽ مسوده نگارن مان سيد منظور نقوي ۽ مظفر حسين جوش ڪي قدر فارسي لفظن جي آميزش سان سنڌيءَ ۾ براڊڪاسٽنگ ڪندا هئا، پر نهايت جلد 1958 کان پوءِ ممتاز مرزا ۽ 1960 کان مراد علي مرزا، شيخ محمد اسماعيل، آغا سليم ۽ امر جليل نج سنڌي ٻوليءَ جي استعمال کي رواج ۾ آندو ۽ ريڊيو حيدرآباد معياري سنڌي لهجي ۾ براڊڪاسٽنگ جو آغاز ڪيو. ان کان پوءِ سوال پيدا ٿيو تہ ريڊيو جي ذريعي ڇو نہ ماهر فردن ذريعي اهڙو انتظام ڪيو وڃي، جيئن هر طرح جي ٻڌندڙن کي درست اُچارن

سان 'سنڌي ٻولي' ٻڻ نصيب ٿئي.

۽ ان ڏس ۾ نهايت جلد ريڊيو حيدرآباد معروف شاعر مرزا گل حسن احسن ڪربلائي، محمد خان غني، قاضي خادم صاحب جي والد، قاضي محمد لائق، جناب علي محمد ڀُٽي ۽ زيب عاقلي وغيره کي اهڙي ڪم لاءِ مقرر ڪيو ويو جن کي عرفِ عام ۾ پرونسيئيشن چيڪر" (تلفظ يا اُچار پرکيندڙ) سڏيو ويو.

مشهور ڳالھ آهي تہ گهٽ پڙهيل هجڻ يا پروف غلط هئڻ سبب هڪ دفعي علڻ فقير سڏو سنئون (Live) آئٽم پيش ڪرڻ لاءِ ڀٽائي صاحب جي شهواڻي واري رسالي مان بيت جي ريهرسل ڪندي ڳايو پئي.

ماٺب تنهنجي مائبي، عجب ڏني سين...

تڏهن، تلفظ چيڪر، ريهرسل دوران درستگي ڪندي کيس آگاهہ ڪيو تہ اهو مائب تنهنجي مائبي نہ... پر صاحب تنهنجي صاحبي، عجب ڏني سون... آهي.

هڪ تلفظ چيڪر علي محمد ڀُٽي صاحب مون کي ٻڌايو تہ هڪڙي پيري ڪچهريءَ لاءِ ڪو مولودي ٻڪ ٿيو. چيوسونس تہ جيڪو مولود پڙهندين، اهو چئي ٻڌائي. ڳايائين تہ ٻُڌڻ ۾ آيو:

جڏهن ياڻ اسهيو هو مهراج تي.

تڏهن کيس سمجهايو ويو تہ اهو لفظ 'مهراج' نہ، 'معراج' آهي.

هڪڙي پيري مائي ياڳيءَ کي ريهرسل ڪندي ٻڌم چيائين پئي:

راڻل! رهي وڃ رات پنيور ۾

کيس ٻڌايوسين تہ 'راڻل' بدران چئو 'پنهل! رهي وڃ رات پنيور ۾'.

۽ هيءَ ڳالهہ بہ ڪا ڪالهہ جي ڪانهي، اڄ تائين اهو سلسلو هلي پيو تہ سنڌ جي ٻهراڙين ۾ ۽ ويندي ڪيترا پڙهيا لکيا شاعر، اديب، راڳي جڏهن 'غزل' کي 'گزل'، 'غم' کي 'گم'، 'فوٽو' کي 'ڦوٽو'، 'خط' کي 'کت'،

’خيال‘ کي ’کيال‘ ۽ ’گل محمد‘ کي ’غل محمد‘ سڏيندا آهن ۽ ’شورو‘ کي ’چورو‘ اُچاريندا آهن تہ ريڊيو تان هر حالتَ ۾ انهن جي تلفظ کي درست ڪرائي، پوءِ ئي انهن کي مائيڪ تي ويهاريو ويندو آهي.

خاص ڪري 1960 واري سال کان پوءِ ريڊيو حيدرآباد جي حصي ۾ اها خوش نصيبي آئي تہ نج نبار سنڌي ٻوليءَ لکڻ جا قائل ليکڪ ۽ پروڊيوسر ريڊيو کي ميسر ٿيا، جن سنڌي ٻوليءَ جي پوترتا، نجپڻي ۽ ميناج کي نظر ۾ رکي، ڊراما، فيچر، تقريرون، گيت، غزل، هن ميڊيم لاءِ تحرير ڪيا ۽ ڪرايا، اهڙن سرفهرست ليکڪن منجهان ڪجهہ نالا تہ هي آهن: جناب ممتاز مرزا، مـ ـراد علي مرزا، ابن الياس سومرو آغا سليم، امر جليل، عنايت بلوچ، علي بابا، امداد حسيني، قاضي خادم، شوڪت حسين شورو سحر امداد، ڊاڪٽر محمد يوسف پنهور شيخ محمد اسماعيل ۽ سندن مسودن کي ان وقت جي جن سدابهار صداڪارن ۽ فنڪارن درست لب و لهجي ۽ چٽن اُچارن سان عوام تائين پهچايو اُهي هئا: سيد صالح محمد شاهہ مصطفيٰ قريشي، مهتاب چنہ، روبينہ زرينہ بلوچ، عبدالحق ابڙو مشتاق مغل، اي آر. بلوچ، ڪامران پٽي، سڪندر بلوچ ۽ ڪي ٻيا. جيتوڻيڪ وقت جي رفتار سان گڏ فنڪارن، اناؤنسرن ۽ صداڪارن کي تلفظ درست ڪرائيندڙ (پرانسيئيشن چيڪر) ريڊيو ۾ هاڻي ناهن رهيا ۽ غالباً هر ريڊيو اسٽيشن تان اهڙيون پوسٽون ختم ڪيون ويون آهن، پر ٻئي پاسي اها بہ ڪيڏي نہ فخر ۽ اطمينان جي ڳالهہ آهي جو ريڊيو ڪراچيءَ تان ڊاڪٽر فهميده حسين، قمر شهباز عبدالرحمان نقاش، تاج بلوچ، فقيرمحمد لاشاري وغيره جهڙن اعليٰ اديبن، شاعرن بطور ڪمپيئر ۽ صداڪار جي خدمتون سرانجام ڏنيون ۽ هيڏانهن حيدرآباد ريڊيو تان ابتدا ۾ حميد سنڌي، پروانو ڀٽي، امداد حسيني، سحر امداد ۽ پوءِ واري زماني ۾ 1984 کان پوءِ سنڌي ٻوليءَ جي اعليٰ ليکڪن مان محمود مغل، زيب سنڌي، نياز پنهور ماڪن شاهہ رضوي، مستقل طرح سان ريڊيو حيدرآباد سان بطور ڪمپيئر جي وابستگي قائم رکي ۽ رکندا اچن ۽ اهڙن سنجيده ۽ لائق ليکڪن جي براڊڪاسٽنگ جي معيار يا انهن جي تلفظ تي شڪ ڪرڻ، زيادتي ٿيندي.

سنڌيءَ ۾ عام چوڻي آهي تہ: 'جنهن جو کائجي، تنهن جو ڳائجي'.
آءٌ ريڊيو پاڪستان جو ملازم آهيان ۽ خاص ڪري ريڊيو حيدرآباد جي 52 سالن کان سنڌي ٻوليءَ جي خدمت ۽ سنڌيت جي ڦهلاءَ جي ڏس ۾ هن اداري جيڪي خدمتون سرانجام ڏنيون آهن، انهن ڏانهن اڄ مُڙي ڏسان ٿو تہ ان اداري جو ڪم مون کي سنڌي ٻوليءَ جي ڪنهن بہ وڏي علمي ادبي اداري جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ اهميت ڀريو نظر اچي ٿو. روايتي رنگ جي ڪنهن شاعر جو شعر آهي:

> حُسن کي حسن بنائڻ ۾ آ، هٿ منهنجو ڀي،
> نظرانداز ڪري ڪوئي نہ سگهندو مون کي.

حيدرآباد ۾ ريڊيو جي قيام بعد، ريڊيو سان وابستہ ٿيندڙ آدرشي سنڌي پروڊيوسرن، نهايت جلد اهو ڄاڻي ورتو تہ ڪنهن ٻي ٻوليءَ جي وڌندڙ تسلط کي اِن ئي طرح سان مُنهن ڏيئي سگهجي ٿو تہ پنهنجي ثقافت ۽ پنهنجي ڪلاسڪس جو وڌ ۾ وڌ پرچار ڪجي ۽ ان جي اظهار لاءِ هنن موسيقيءَ کي موثر ذريعو ڄاتو. جيتوڻيڪ پروڊيوسر ايم بي انصاريءَ جي تربيت اردودانن وچ ۾ ٿي هئي، پر هن بہ نهايت جلد، پنهنجي روش تي غور ڪيو ۽ جتي هڪ پاسي سنڌيءَ ۾ گيت، غزل جي صنف کي رواج ۾ آندو اُتي ٻئي پاسي جوان سال پروڊيوسر خواجہ امداد علي ۽ سائٽس گڏ غلام حسين شيخ ۽ پوءِ انور بلوچ اهو ڄاڻي ورتو تہ 'سنڌي موسيقيءَ' کي وڏي طاقت حاصل آهي ۽ ان جي ذريعي ئي عام سنڌين جي شعوري تربيت ڪري، انهن ۾ سنڌيت جو جذبو ۽ پنهنجي ثقافت ۽ روايتن تي فخر پيدا ڪرڻ لاءِ ڪين اُتساهي سگهجي ٿو.

60 واري ان ڏهاڪي ۾ برابر سنڌ واسي هڪڙي حد تائين پڻائي صاحب ۽ سچل سرمست جي ڪلام ۽ پيغام کان ڪي قدر آگاهہ هئا، پر سنڌ جا ٻيا ڪيئي شاعر يقين ڪريو تہ اڄ جي ريڊيو حيدرآباد قائم نہ هجي ها تہ اهي گمنام رهجي وڃن ها ۽ ڪو بہ اڄ انهن گمنام شاعرن جي نالن کان آگاهہ نہ هجي ها. مون کي اعتماد ۽ ويساهہ آهي تہ تاريخ جي

اونداهين گهٽين مان اهڙن شاعرن کي صرف ريڊيو ٻاهر آندو ۽ اهڙن شاعرن مان، مثال طور هتي سنڌن نالا ۽ ڪلامن جون هي ڪي ٿورڙيون سٽون ڏسو:

- عمر ديس پنهنجو وسارڻ ڏکيو آ،
- سمان ڄام سلطان منهنجي ذات مهاڻي
- عمر مون نتا وسرن ويڙهيچن جا واڙا

شاعر: حاجي شاهه (ڪو گمنام شاعر)

- لڳي لاهوتين کي لاڳ، جوڳي من ۾ مچ مچائن ٿا.

شاعر: قطب علي شاهه جهانيان

- اي مالڪ توبهن تو در

شاعر: مهدي شاهه

- سپ سياڪا ستي

شاعر: روشن علي شاهه

- لک ناز سکيو آهين نوان

شاعر: خوش خير محمد

- رمزن ساڻ غلام ڪري وئين

شاعر: شاهه نصير

- جوڳي جيڪس ويا جبروت، ماءُ ڏنم اڄ ماٺ
ڪنيائون ڪِلي نيڻ گهرا گلابي

شاعر: مصري شاهه

- روز وسي شاخن تي شبنم
آئي مند ملهاري وي

شاعر: زمانٗ شاهه

انهن شاعرن کان سواءِ ويچارو جمع فقير، حافظ حامد، حافظ شاهه،

رکيل شاهہ جانڻ فقير، منٺار فقير، حسن شاهہ ڏُنڙي وارو چيزل شاهہ غمدل فقير، ٻڍل فقير، صوفي صادق ۽ عارف المولیٰ وغيره وغيره صرف ۽ صرف ان ڪري گهر گهر ڇاتا ۽ سڃاتا ويا، جو ريڊيو حيدرآباد انهن جا ڪلام رڪارڊ ڪيا ۽ نشر ڪيا.

منهنجي دعويٰ آهي تہ سنڌ واسين ڪي اسان سيني ۽ سڄي عالم جي شاهہ شاهہ لطيف جي ڪلام ۽ پيغام ڪي پڙهڻ، سمجهڻ، پرجهڻ، عالمن محققن، شارحن ڪونہ سيڪاريو آهي. اُهو ڪم بہ ريڊيو ئي ڪيو آهي، جي ها، ريڊيو حيدرآباد جي پروڊيوسرن اهو ممڪن بڻايو. ڏنو وڃي تہ عالمن تہ صرف پڙهيل ڳڙهيل طبقي يا پوءِ بوڪ شيلفن ۾ شاهہ جي رسالي ڪي محفوظ ڪرڻ لاءِ پاڻ پتوڙيو آهي. پٽائي ڪي ڪيئن درست لهجي سان پڙهجي، ڳائجي، اهو صرف ريڊيو حيدرآباد ئي عوام ڪي ٻڌايو ۽ سمجهايو آهي ۽ اهو سلسلو جاري و ساري آهي.

۽ جيستائين سيد صالح محمد شاهہ جي آواز ۾ تحت اللفظ پٽائي صاحب جو رسالو رڪارڊ تي نشر نہ ٿيو هو سنڌ جا عام ماڻهو هي بيت هيئن پڙهندا هئا:

سائين... 'مَ' سدائين، ڪرين مٿي سنڌ سڪار معنيٰ سائين۔ نہ۔ سدائين.... ريڊيو ان جو تلفظ سيد صالح محمد شاهہ جي ادائگي ذريعي سمجهايو تہ اُهو هن ريت پڙهيو وڃي:

سائينم، سدائين.... يعني منهنجا سائين... سنڌ ڪي سدائين سڪار ۾ رکج.

درگاهہ پٽ جي اڱڻ تي، پٽائي جي 'لطيفي لات' ڳائڻ جو ڇا انداز آهي؟ اهو درگاهہ تي زيارت لاءِ ويندڙن برابر تہ ڄاتو پئي، پر گهر گهر ۾ لطيفي راڳ جي ان رنگ ڪي سائين غلام شاهہ سائين نورمحمد شاهہ ۽ ٻين راڳي فقيرن جي آواز ۾ رڪارڊ ڪري، ماڻهن ڪي ريڊيو حيدرآباد ئي ٻُڌايو تہ لطيفي راڳ جو اصلوڪو اندازِ اِجهو هي آهي.

'لطيف سائين' جي لڳ ڀڳ سموري رسالي جي اهڙي رڪارڊنگ فتح خان جي ڪچهريءَ ۾ هر جمع تي نشر ٿيندي هئي ۽ پروگرام 'صبح

مهراڻ‘ ۾ روزانہ ڀٽائي صاحب جي بيت جو تحت اللفظ چاليھن سالن کان نشر ٿيندو رهندو آهي ۽ ان کان سواءِ هر خميس تي صبح جو ’صبح مهراڻ‘ ۾ ’لطيفي لاٽ‘ سلسلو هلندڙ آهي، جنهن ۾ ڪمپيئر پاران، ڀٽائي جي رسالي مان ڪو لفظ ڏنو ويندو آهي ۽ ٻڌندڙ ان لفظ تي ٻڌل بيت ڳولي موڪليندا آهن ۽ موٽ ۾ انهن مان هڪ منتخب ٻڌندڙ کي ڀٽائيءَ جو رسالو بطور تحفي جي پوسٽ ڪيو ويندو آهي. انهيءَ کان سواءِ هفتي وار هڪڙو پروگرام ’پڇن سي پسن‘ جي نالي سان پڻ نشر ٿيندو آهي، جنهن ۾ صرف شاھ لطيف جي ڪلام ۽ حيات بابت سوال پڇيا ويندا آهن ۽ سوين ٻڌندڙ ان پروگرام ۾ خط لکي حصو وٺندا آهن ۽ اهو سڀ ڪجھ ريڊيو تان سنڌي ٻولي ۽ سنڌيت جو پرچار ناهي تہ ٻيو ڇا آهي؟

اڃا ٿورو وقت ٿيو آهي جو شاھ جي رسالي مان هڪڙو سلسلو شروع ڪيو ويو هو: رتيءَ جي رهاڻ... جنهن ۾ ڀٽائي صاحب جي رسالي ۾ آيل سورمن، سورمين، موسمن، پکين، ماڳ، مڪانن وغيره کي موضوع بنائي، دلچسپ ميوزيڪل فيچر پيش ڪيا ويا.

1955 کان هن وقت تائين جڏهن بہ ڪنهن نئين پروگرام جي نالي رکڻ جو مرحلو ايندو آهي تہ سڀ کان پهرين ڀٽائيءَ جو رسالو کوليو ويندو آهي. ستر واري ڏهاڪي ۾ سڀ کان پهرين مراد علي مرزا صاحب رسالي مان نالو ڪڍي اهڙي روايت جو آغاز ڪيو ۽ اُهو پهريون نالو هو: جهڙا گل گلاب جا. سنڌ جي ثقافتي هنرن جي تذڪري تي ٻڌل اهڙا پروگرام نج نبار سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪڏهن آغا سليم لکيا تہ ڪڏهن امداد حسينيءَ، جن جي روايت مهتاب چنہ پڙهندي هئي ۽ اهو پروگرام غلام حسين شيخ پيش ڪندو هو. اڄ تائين چاليھن ورهين کان هلندڙ ذهني آزمائش جو پروگرام ’لوچين سي لهن...‘ سرور بلوچ جو ڪارنامو هو. ان کان سواءِ ڀٽائيءَ جي رسالي مان جيڪي ٻيا عنوان پروگرامن لاءِ چونڊيا ويا، اُهي آهن: ’رڳون ٿيون رباب‘، ’ويا سي وينجهار‘، ’سدا ياد پون‘، ’وساريان نہ وسرن‘، ’چارڻ چوريو چنگ‘ تعزيتي يا ڪنهن جي ياد ۾ ڪو پروگرام ٿيندو آهي تہ اڄ بہ ان جو عنوان ڀٽائي جي ڪلام مان ئي چونڊيو ويندو آهي.

امر جليل، ممتاز مرزا، شوڪت حسين شوري، ڊاڪٽر يوسف پنهور، ماڪن شاھ رضوي، جڏهن جڏهن ريڊيو لاءِ ڊراما لکيا، سدائين انهن جو عنوان هنن پنائيءَ جي رسالي مان ئي چونڊيو.

امر جليل جو ڊرامو 'سجڻ سفر هليا' شوڪت حسين شوري جو شاهڪار ڊرامو 'بوءِ بهار جي'، ڊاڪٽر يوسف پنهور جو ڊرامو 'سي ئي جوڀن ڏينهن' ۽ هي سڀ ڊراما ۽ اهڙن نت نون عنوانن سان پيش ٿيندڙ ڊرامن جا نالا، منتخب ڪندڙن جي ذهني سوچ پويان، سدائين اهوئي خيال ۽ آدرش رهيو تہ نج نبار سنڌي ٻوليءَ جو پرچار جاري و ساري رکجي تہ بهتر.

ريڊيو حيدرآباد سان وابستہ پروڊيوسرن اهو شروع کان ئي ڄاتو پئي تہ سنڌ ـ علم ادب، لوڪ ڏاهپ ۽ موسيقيءَ سان مالامال آهي ۽ انهيءَ لوڪ رنگ کي ٻڌندڙن تائين پهچائڻ لاءِ 1957 کان وٺي 'فتح خان جي ڪچهري' جهڙو پروگرام پيش ڪرڻ لاءِ فيصلو ڪيو ويو. قاضي الهہ ورائي کان وٺي ٻيڙي فقير ۽ نڙ بيتن واري ڪرڙ ۽ ساجن چانگ کان وٺي شاھ محمد نابينا الغوزه نواز خميسو خان جهنجهي، مصري خان بلوچ، نڙ بوڙيندي واري ميرمحمد لنڊ تائين ان ئي پروگرام ۾ متعارف ڪرايو ويو ۽ ميرمحمد لنڊ مٿيءَ پنوڙي تي، جڏهن جڏهن بہ ريڊيو تان ڪا لوڪ ڌن وڄائيندو هو تہ ڪنن ۾ آواز پيو ايندو هو:

مِٺي اول، مِٺي آخر مِٺي زنده باد.

اڄ بہ ڪچهريءَ ۾ دوست محمد ۽ مولابخش ميراثيءَ جو ڳايل دودي سومري جو قصو نشر ٿيندو آهي تہ سندن آواز جي گجگاڙ تي ائين پيو ڀانئبو آهي:

درياھ اندر جا دهشت آ، ڪنهن روز قيامت ٿي ويندي،
تون مان تہ رکو هن سنڌوءَ ۾ ڪا لهر اُڀاري ويندا سين.

سنڌ... سنڌي ٻولي... ادب، تحقيق، سائنس، آثار قديمہ کي متعارف ڪرائڻ جي سلسلي ۾ ريڊيو جي خدمتن جو ذڪر ڇيڙبو تہ دفتر کُلندا

ويندا. ان ڏس ۾ ستر واري ڏهاڪي ۾ مراد علي مرزا صاحب 'يادگار ليڪچرز' جو هڪڙو سلسلو شروع ڪيو ۽ انهن جا نالا، هُن، هِن ريت رکيا. شاهہ لطيف يادگار ليڪچر، مرزا قليچ بيگ يادگار ليڪچر، حسن علي آفندي يادگار ليڪچر، علامہ عمر بن محمد دائودپوٽہ يادگار ليڪچر، علامہ آءِ.آءِ. قاضي يادگار ليڪچر ۽ جن نامور عالمن اهڙن ريڊيائي پروگرامن ۾ اچي ليڪچر ڏنا، اُهي هئا: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، علامہ غلام مصطفيٰ قاسمي، مولانا غلام محمد گرامي، قاضي عبدالمجيد عابد، ڊاڪٽر تنوير عباسي، ڊاڪٽر غلام علي الانا ۽ غلام رباني آگرو وغيره.هن ئي دور ۾ سائنسي پروگرامن جي حوالي سان الله بخش شاهہ بخاريءَ "سائنس ميگزين" پروگرام شروع ڪيو جنهن ۾ سائنسي خبرون فهميده ميمڻ (حسين) تيار ڪري پڙهندي هئي، جنهن ۾ سنڌيءَ ۾ سائنسي اصطلاحن کي مروج ڪيو ويو.

ساڳئي وقت 1972 ڌاري غلام حسين شيخ صاحب خالص لوڪ صنفن جي پرچار ۽ لوڪ موسيقيءَ جي ڦهلاءَ لاءِ پروگرام شروع ڪيو. 'ساهڙ جا سينگار' ڊاڪٽر بلوچ صاحب ان پروگرام جو مکيہ ماهر هوند هو ۽ شيخ محمد اسماعيل ۽ ممتاز مرزا ان پروگرام جا ساٿي ميزبان هوندا هئا. سنڌ جي تاريخ ۾ هي اهو پروگرام آهي، جنهن لوڪ ادب اسڪيم سان گڏ سنڌ جي عوام کي ٻڌايو تہ سنڌ۔ دنيا جي عظيم ثقافتي ورثي جي مالڪ آهي ۽ جيڪا لوڪ ادب، لوڪ موسيقي ۽ لوڪ ڏاهپ جي هيرن جواهرن سان مالامال آهي. ڊاڪٽر بلوچ صاحب ۽ ممتاز مرزا جي ان دور جي خدمتن تي ڏسجي ٿو تہ ڀٽائي صاحب جوهي شعر ٿو ياد اچي:

اِي گيت غواصن، جو سمنڊ سوجهيائون،
ڀيهي منجهہ پاتار جي، ماڻڪ ميڙيائون،
آڻي ڏنائون هيرا لعل هٿن سين.

ريڊيو حيدرآباد جي قيام کان پهرين، سنڌيءَ ۾ طبع زاد ريڊيو ڊراما لکڻ جي ڪا بہ روايت موجود ڪانہ هئي. برابر 1880 کان مرزا قليچ بيگ

آپيرا ۽ اسٽيج ناٽڪ، 1929 تائين مسلسل لکيا ويا ۽ برابر انهيءَ دور ۾ سندس ڪن همعصرن به ڊراما لکيا پر ظاهر آهي ته اُهي سڀ اسٽيج لاءِ هئا. ننڍي کنڊ ۾ ريڊيو ٿيهن واري ڏهاڪي ۾ آيو. ۽ ريڊيو آل انڊيا جي قيام سان، ڪرشن چندر، سعادت حسن منٽو ۽ راجندر سنگهه بيدي وغيره اردو ۾ ان اسٽيشن باعث ريڊيو ڊراما ٽيڪنيڪ تي وڏو ملڪو حاصل ڪري ورتو. پر هيڏانهن سنڌ ۾ ۽ سنڌي ريڊيو ڊراما جي ڏس ۾ 1955 کان پوءِ ئي ڪم شروع ٿيو ۽ سڀ کان پهرين اردوءَ جي ڊراما نويسن امتياز علي تاج ۽ انصار ناصريءَ جا لکيل ريڊيو ڊراما سنڌي ۾ ترجمو ڪري، ڊراما ٽيڪنيڪ کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ۽ اهڙا پهريان سنڌيڪار هئا: جناب عبداللطيف عباسي ۽ سيد منظور نقوي، تنهن بعد سڀ کان وڌيڪ سنڌيءَ ۾ ڊراما سيد منظور نقوي صاحب لکيا ۽ بعد ۾ ان کيپ ۾ ابن الياس سومري جو اضافو ٿيو. 1958 کان پوءِ نج نبار سنڌيءَ ۾ ممتاز مرزا ريڊيو لاءِ ڊراما لکڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ ريڊيو حيدرآباد پاران منعقد ٿيندڙ پهرئين جشنِ تمثيل ۾ حصو ورتو ۽ پهريون ڀيرو سنڌ جي تاريخي ڪردار 'لاکي ڦلاڻي' تي تمثيل لکي. اپريل 1964ع ڌاري هن 'آخري رات' جي نالي سان 'موهن جي دڙي جي تباهيءَ' بابت شاهڪار ڊرامو لکيو جنهن کي مراد علي مرزا پيش ڪيو.

چاهجي ته ممتاز مرزا جي ان ڊرامي 'آخري رات' کي ائين ئي ڪلاسڪس ۾ شمار ڪري سگهجي ٿو جيئن اردوءَ ۾ امتياز علي تاج جي ڊرامي 'انارڪلي' کي سمجهيو وڃي ٿو.

سنڌي ثقافت، تهذيب، تمدن، لوڪ ادب، نيم تاريخي ڪردار، ممتاز مرزا جي پسند جا موضوع هئا. ۽ پهريون ڀيرو ريڊيو تان اهڙن موضوعن تي تمثيلون لکي، هُن سنڌ واسين کي سنڌ سان محبت جو شعور ڏنو. 1958 ۾ هن ڊرامو 'لاکو ڦلاڻي' ۽ 1966 ۾ 'پنرو بدام' ڊرامو لکيو.

پنرو بدام ڪاڇي جو سرڪش پر وطن پرست سردار هو جيڪو شاهه بيگ ارغون سان مهاڏو اٽڪائي ٿو شاهه بيگ جيڪو ڌاريو ۽ غاصب هو ورهاڱي کان پوءِ جي حالتن کي نظر ۾ رکندي، ممتاز مرزا هيءَ تمثيل

لکي ۽ پنري جي وطن پرستيءَ ذريعي، حب الوطني جو درس ڏنو. انهيءَ ريڊيو ڊرامي ۾ هڪ هنڌ پنرو غيرت ڏياريندي چوي ٿو:

"جيڪڏهن اسان ۾ سٽ هوندو ته حالتن جو مقابلو ڪري، پنهنجو حق حاصل ڪنداسين ۽ جيڪڏهن اسان ائين نه ڪيو ته پوءِ اسان به وقت جي وهڪري ۾ وهي، الائجي ڪٿي وڃي پهچنداسين. شايد اسان جو نالو به نه رهي."

1964 ڌاري آغا سليم جو لکيل ڊرامو نشر ٿيو هو 'روپ بهروپ'. ڇا ته سنگيت- رس ٻولي آهي ان ڊرامي جي. هن ڊرامي جو مکيه ڪردار هڪ ڊراما نويس آهي جيڪو پڻ 'سنڌ'، سنڌي ٻوليءَ جي ترجماني ڪندي چوي ٿو:

مان فنڪار آهيان، مان ڊراما نويس آهيان، مان انسان جي ادمن جو آواز ٿهڪڙن جي سنگيت جو موسيقار ۽ سڏڪن جو پڙاڏو آهيان. مان پهرئين پيار جو اُهو جذبو آهيان، جيڪو ڪنول جيان ڪنواريءَ جي هيانوَ ۾ ٽڙندو آهيان. مان دنيا جي ساري سونهن کي سلام ٿو ڪريان. پيار جي اُن پُراسرار قوت کي سلام ٿو ڪريان، جنهن هي سارو مانڊاڻ منڊيو آهي.

۽ 1960 ڌاري، جنهن وقت ريڊيو حيدرآباد کي قائم ٿئي اڃا ڪجهه سال مس ٿيا هئا ۽ اردو جو شاعر حفيظ هوشيارپوري هتي ڊائريڪٽر هو. هن صاحب سنڌيءَ ۾ ڊرامانگاري لاءِ شوق پيدا ڪرڻ جي ڏس ۾ ريڊيو تان باقاعده جشنِ تمثيل جو رواج وڌو ۽ ائين ممتاز مرزا سان گڏ مراد علي مرزا ۽ ان کان پوءِ آغا سليم ۽ امر جليل سنڌيءَ ۾ ريڊيو ڊراما ٽيڪنيڪ کي عروج بخشيندا ويا.

1970 واري ڏهاڪي ۾ اهو مراد علي مرزا ئي هو جنهن ڊراما پروڊيوسر جي حيثيت ۾ بلڪل ڦوهه جوان علي بابا کي ريڊيو ڊراماٽيڪنيڪ جي سکيا ڏيئي ان کان 'تموچن' ۽ 'رج جا راهي' جهڙا شاهڪار ڊراما لکرايا ۽ ان ئي تسلسل ۾ هُن عبدالقادر جوڻيجي جي فني تربيت ڪئي ۽ کيس سنڌيءَ ۾ ريڊيو ڊرامي لکڻ لاءِ آماده ڪيو. آئون ڀانيان ٿو ته علي بابا ۽ عبدالقادر جوڻيجي کي مراد علي مرزا ريڊيو ڊراما لکڻ جي اهڙي تربيت ۽ ترغيب نه ڏني ها، ته اُهي اڄ برابر ته سنڌيءَ جا وڏا افسانه

نگار هجن ها، پر شايد ماهر ڊراما ليکڪ اڄ هو قطعي نہ شمار ڪيا وڃن ها.

فني سطح تي سنڌي ڊرامي جي ترويج ۽ مقبوليت جي ڏس ۾ ريڊيو حيدرآباد جي خدمتن کي نظرانداز ڪري ئي نٿو سگهجي ۽ چاهجي تہ ريڊيو تان نشر ٿيندڙ اهڙن ريڊيائي ڊرامن جون ڪئي اينٿالاجيز شايع ڪرائي سگهجن ٿيون. جيتوڻيڪ اِن ڏس ۾ زيب ادبي مرڪز پاران ممتاز مرزا جي اهڙن شاهڪار ڊرامن جو مجموعو 'آخري رات' ۽ قاضي خادم جي ريڊيائي ڊرامن جو مجموعو: 'لڙڪ لڙڪ زنجير' سنڌالاجيءَ پاران شايع ٿيل آهي، پر ان ڏس ۾ سرڪاري اشاعتي ادارن کي ضرور پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي.

پنهنجي گفتگو جي پڇاڙي ڏانهن وينديس آءٌ ٿورو ريڊيو ذريعي سنڌي ٻوليءَ جي خدمت جي حوالي سان، ذڪر پنهنجو بہ ڪندس.

1984 ۾ جنهن وقت آءٌ ريڊيو پروڊيوسر ٿي ريڊيو حيدرآباد ۾ داخل ٿيس، ان وقت ريڊيو حيدرآباد وانگر منهنجي عمر بہ 29 سال هئي. عجب اتفاق، اسان ٻنهي جي جنم جو سال 1955 آهي. وقت سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي موسيقيءَ جي فروغ لاءِ اُتي مون جن خاص پروڊيوسرن کي پاڻ پتوڙيندي ڏٺو اُهي هئا مراد علي مرزا، غلام حسين شيخ، محمد انور بلوچ، سڪندر بلوچ ۽ اسان جي انهيءَ سموري ٽيم جو سرواڻ هو جناب عنايت بلوچ! جن جن پروڊيوسرن جوهتي مون نالو کنيو اهي سڀ مون کان وڏا ۽ سينيئر هئا، پر مون هنن وٽان اِهوئي سکيو تہ:

> اگر خدمت ڪرڻ جي ناهہ طاقت طالب المولٰي،
> تہ پوءِ دنيا ۾ مخدومي وڏو منصب تہ ڪونهي ڪو.

يعني هاڻي انهن سينيئرن جي پير وکن تي هلندي ريڊيو ۾ اسان کي پنهنجو وارو وڄائڻو هو. مون ان خدمت لاءِ پنهنجي استاد غلام حسين شيخ ۽ محمد انور بلوچ کان متاثر ٿي سنڌي موسيقيءَ جي فروغ لاءِ پاڻ ملهائڻ جي ڪوشش ڪئي. اسان جي انهن سينيئرس، گائڪن ۽ گائڪائن جي پينل کي عابده پروين کان وحيد علي ۽ انور حسين وسطڙي تائين آندو

هو ۽ مون ان ۾ اضافو اِهو ڪيو تہ پنهنجي هم عمر فنڪارن کي پنهنجي ڊائريڪٽر عنايت بلوچ جي اجازت سان متعارف ڪرائڻ شروع ڪيو. فهرست اهڙن مون پاران متعارف ٿيندڙ فنڪارن جي تمام ڊگهي آهي، ان ڪري صرف چند نالا ٻڌو: فوزيہ سومرو تاج مستاني، صنم ماروئي، امبر مهڪ، مهتاب بلوچ، سحرش ميمڻ، ممتاز لاشاري، صادق فقير، شفيع فقير، بادل راهي، الهداد زرداري، اڪبر خميسو الغوزي وارو امير علي، ذوالفقار علي، مظهر حسين ۽ اقرار وحيد علي ۽ پهريون ڀيرو نئين کيپ جي جن شاعرن جي شاعريءَ کي ريڊيو حيدرآباد تان فنڪارن جي آواز ۾ رڪارڊ ڪيم، اُهي هئا: سوز هالائي، اياز گل، ادل سومرو بلاول اوٺو مانيٽو اوٺو اسحاق سميجو ذوالفقار سيال، علي دوست عاجز اقبال رند ۽ ٻيا بہ لاتعداد.

سنڌيءَ ۾ نون ۽ ڪثرت سان پيدا ٿيندڙ شاعرن تي سنڌي ٻوليءَ جا نقاد ناخوش آهن. آئون خوش ٿيندو آهيان. چوندو آهيان، جيترا گهڻا شاعر پيدا ٿيندا، اوترو ٻوليءَ جو ڦهلاءُ وڌندو سو مون بہ اهڙين ئي ريڊيو تان سوين نوان وچتا ۽ راڳي متعارف ڪرايا. جيئن لوڪ، جديد ۽ ڪافي ڪلام جي اهڙن گائڪن جي مدد سان سنڌي ٻوليءَ جا نت نوان ٻول ٻُرندا رهن.

منهنجو ويساهہ آهي تہ ماضيءَ جا مقبول گيت، لوڪ گيت "مور تو ٽلي راڻا"، "منهنجو ملڪ ملير"، "يار ڏاڍي عشق آتش"، "عشق هاٽي ڪجي ڪنهن سان"، "ڪارون وس ڪيام"، "زاري تہ زاري"، "ايندو سڄڻ سائين الا منهنجو ايندو"، "ڏند تہ موتي محبوب جا"، "جبل متي جُهڙ"، "پرچن شال پنهوار"، "عمر مون نتا وسرن ويڙهيچن جا واڙا"، "نڙي پوندا تاريئين"، "هُن ڪٽي نيڻ نهاريو تہ مري ويندا سين"، "تون جو ايندين رات..."، "شيدي باشا هم باشا"، "منهنجو جنڊالڙو ڏي تہ ڪيڏڻ وڃان"، "ڏيگو پير پيران"، "وني ايندو ونڻ اڄ ڍولڻو"، "لوئو مان کي آٽي ڏي"، "جيڏل شال جڙي رهين" ۽ برابر تہ اهڙن ڪلام جو ڪريڊٽ انهن جي راڳين ۽ موسيقارن ڏانهن بہ وڃي ٿو پر جيڪڏهن ريڊيو پاڪستان ۽ خاص ڪري ريڊيو حيدرآباد جا سنڌي ٻوليءَ جا عاشق ۽ فدائي پروڊيوسر انهن اسمن کي رڪارڊ ڪري نشر نہ ڪن ها، تہ هڪڙي دنيا سنڌي موسيقيءَ جي انهن املهہ آٿتمن کان شايد اڄ تائين بي

خبر ۽ محروم ٿي رهي ها.

پيارا ساٿيو! ريڊيوپاڪستان، جن ٽن بنيادي نقطن تي پنهنجا پروگرام تيار ڪندو آهي، اُهي آهن: بامقصد تفريح مهيا ڪرڻ، سماج جي سکيا ڪرڻ ۽ ان کي باخبر رکڻ.

باخبر رکڻ جي حوالي سان ريڊيو پاڪستان مقامي ۽ ڏيهي سطح تي ٻين ٻولين سان گڏ سنڌيءَ ۾ بہ 'خبرنامو' نشر ڪندو آهي. جيتوڻيڪ سنڌيءَ ۾ اهڙي ابتدا ڪراچيءَ مان شاهہ ٻيبيءَ ڪئي، پر سنڌيءَ ۾ خبرن کي پُراثر انداز ۾ ريڊيو تان ڪيئن نشر ٿين گهرجي، اُن جو انداز ڪامران پٿي طئي ڪيو. ڪامران پٿي، چاڪاڻ تہ ابتدا ۾ اسٽيج ۽ ريڊيو ڊرامن سان وابستہ هئو ان ڪري هُن خبرن پڙهڻ جو ڊرامائي انداز اختيار ڪيو ۽ خالص معياري لهجي ۽ زير زبر جي چٽائيءَ سان خبرن پڙهڻ جو موجد بڻيو ۽ اهو بہ ڪامران پٿي ئي هو جنهن جي ٻولي شناسي سبب ريڊيو ٽڙُ ۽ نج نبار سنڌيءَ ۾ هڪ منفرد انداز کي دريافت ڪيو. مثال طور سلام ڪرڻ، پنهنجو نالو وٺڻ، مکيہ مکيہ خبرن جي اختصار ٻڌائڻ کان پوءِ هن جيڪي لفظ رواج ۾ آندا، اُهي هئا:

"هاڻي اوهان ٻيرائٽيون خبرون ٻڌندا..." ريڊيو تان خبرن پڙهڻ جو هن نہ فقط اهو انداز سنڌيءَ ۾ متعارف ڪرايو پر ان ڏس ۾ خبرن جي ٻوليءَ جي معيار تي بہ خاص ڌيان ڏنو.

هاڻي جڏهن پرائيويٽ چينلن جي سنڌي خبرن ۾ ٻوليءَ، لهجي ۽ انداز کي ٻڌبو آهي، تڏهن ريڊيو تان پيش ٿيندڙ خبرن جي ٻوليءَ جي معيار کي سلام ڪرڻ کان سواءِ رهي نٿو سگهجي.

انهيءَ ڏس ۾ وڌيڪ عرض ڪندو هلان تہ نشريات جي ابتدا وقت جڏهن ريڊيو تان خاص خاص پروگام جو تفصيل ٻڌائبو هو تہ اردو جي تتبع تي چيو ويندو هو: "حاضر آهي اسان جي اسٽيشن تان نشر ٿيندڙ پروگرامن جو خلاصو". نهايت جلد اسان واري نئين کيپ لفظ 'خلاصو' چوڻ بند ڪرايو ۽ رائج ڪرايو: "حاضر آهي اڄوڪي نشريات ۾ پيش ٿيندڙ پروگرامن جو "وچور". يا چوڻ شروع ڪرايو: "اڄ پيش ٿيندڙ پروگرامن جو

سڻاءِ ڪجهه هن ريت آهي“.

سنڌي ٻوليءَ جا سهڻا سيبتا لفظ ڪتب آڻڻ به هڪ وڏو جهاد آهي، جيڪو اسان مان هر ڪنهن کي ڪرڻ گهرجي. خاص ڪري ٻوليءَ سان لاڳاپيل ادارن تي اهڙو فرض وڌيڪ آهي. اڄ جڏهن دنيا گلوبل وليج جي شوشي جي نرغي ۾ آهي ۽ هر ٻوليءَ ۾ هڪ نئين ٻوليءَ جو ڪلچر جُڙي رهيو آهي ۽ هر ٻوليءَ آڏو نوان چيلنج آهن، تڏهن سنڌي ٻولي به پرنٽ ۽ اليڪٽرانڪ ميڊيا ۾ مونجهاري جو شڪار ٿي رهي آهي. هڪ پاسي پرائيويٽ چينل اُن جي بگاڙ ۾ اضافو ڪري رهيا آهن ته ٻئي پاسي سنڌي ٻوليءَ جي هڪ برک عالم پنهنجي تحقيق ۾ ’چنڊ‘ کي ’چنڊر‘ ۽ ’ڪنڌ‘ کي ’ڪنڌر‘ لکڻ کي رواج ۾ آڻڻ لاءِ زور ڀريو . هاڻي ڪو پاڻ ٻڌائي ته سنڌي ٻوليءَ ۾ مرڪزيت پيدا ڪرڻ لاءِ هڪ ئي معياري لهجي تي زور ڏيڻ جي ضرورت آهي يا ورهاست ڪرڻ جي! جيڪڏهن ميڊيا تان هرڪو پيو پنهنجي انداز ۾ ڳالهائڻ تي زور ڀريندو ته ان جي نتيجي ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ترقي ۽ واڌارو ٿين بدران مونجهارا پيدا ٿيندا.

آئون ڀانئيان ٿو ته ڇا به ٿي پوي، ريڊيو ڪالهه به سنڌي ٻوليءَ جو محافظ هو ۽ هاڻي به آهي ۽ اڳتي به اهو فرض ريڊيو ئي نڀائيندو ۽ نج ٻوليءَ جي حفاظت ڪندو رهندو. توڻي جو اڄ هر طرف ڪان هڪڙو آواز عام جام پيو ٻڌبو آهي ته ريڊيو اڄوڪي دنيا ۾ هڪ آئوٽ ڊيٽيڊ (مدي خارج) ميڊيم آهي، پر تڏهن به اهو ميڊيو پوندو ته ريڊيو سنڌ جي ٻوليءَ جي خدمت ڪئي آهي ۽ ڪندو رهندو. جيڪي سرڪاري، غير سرڪاري ٽي وي چينل ٻوليءَ جي بگاڙ جو حصو بنجڻ نٿا چاهين، انهن کي به ريڊيو جي ان مثالي ڪردار جي پوئواري ڪرڻي پوندي.